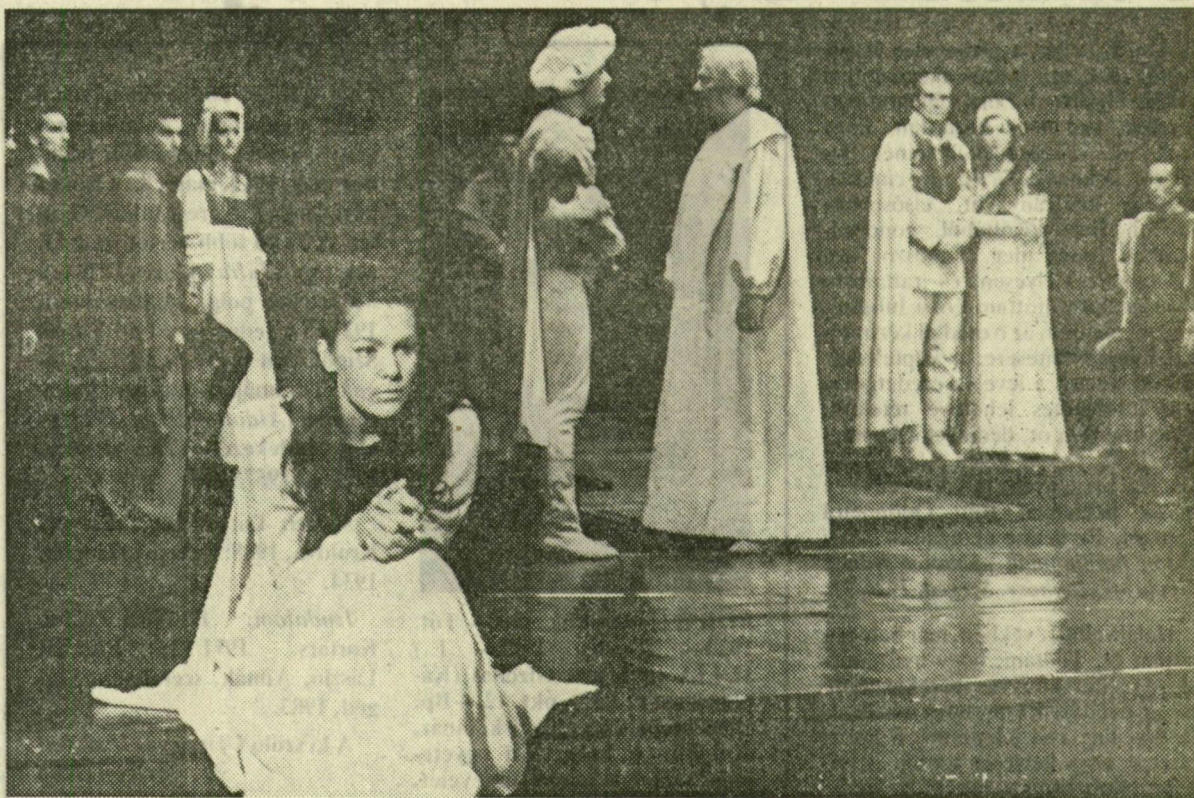

Vacogtató éjszakák után

A LEAR KIRÁLYAL NYITOTT A PRÓZA

Gyerekkori meséskönyveimben volt ilyen gazdag, hosszú köpönyege az országot háromfelé osztó jóságos, öreg királynak, mint amilyenben Lear követi el országglásának végzetes, utolsó intézkedéseit. A szezonnyitó bemutató előadásán, Ruszt József Learjében ez az egyetlen (látvány)elem utal — mesére. A súlyos, redős, uszályos, brokátszerű anyagból készült köpenyt aztán úgy vágja földöz a Cordelia-összintestől fölbőszült király, majd kirohanván az idillből zűrzavarossá változott színről, úgy gyűri a hóna alá, mint dühös vita hevében akármelyikünk az ócska farmerdzsekijét.

Dehogyan is mese ez! Valóság. Csak — elemeliek. Csak időhöz, konkrét helyhez nem kötött — akárcsak a mese; amit mindenkor, mindenki magának valóan, a saját valóságához passzíthat.

Talán ez az ok, hogy annyi „aktualizált” változata született már a Lear királynak?

A Hold szerint

Fogadni mertem volna, hogy Ruszt Learje a mai Magyarországon játszódik. A rendező tavalyi „politizálásai”, a Mohács, Az Arbat gyermekei, a pesti Galgóczi — Vasderes után — hogy ne? Ama hajdani híres kecskeméti Don Carlos után, amelyben a Shakespeare-nél nem kevésbé klasszikus Schiller szövegét úgy szabta-varrta, míg a maga aktuális politikai mondandójához nem igazodott, mint holmi rossz kéziratot a szerkesztő? Egyáltalán, Ruszt sose tagadta: talán politikusként kellett volna mennie... Nos, ez a szegedi Lear király: Shakespeare, a javából. A nézőtériek fölfedezhetnek ugyan finom áthallásokat, kapcsolhatják magukban amit látnak jelenlegi, meghatározott önmagukhoz — de nyoma sincs a direkt időszerszítésnek.

Ami itt előáll, az a tirokzatos, megfeszített, s mint ilyen, örökké kutató, folyton vonzó, magához láncoló Shakespeare — vagy akárki, aki megírta a tragédiákat. Köztük is ezt az utolsó valódit, ami után már nemigen lehet több tragédiát írni. Mert hiszen ebben van vége az ember által még árfogható világnak, annak, amelyben moralisták és realisták közötti szakadékra próbálgat hidat fektetni a közlekedés lehetőségeiben még hívó, áttekinthető elmé. A Lear királyban megszakad ez a hit: mindenki elpusztul, vétkek és vétlen egyformán — csak a világ marad meg; az idő megy tovább, s kezdődik előlöl megint „a viszálykodó nagyok fondor világa, mely árad, s apad a Hold szerint.” Az az úr, akit az utókor Shakespeare néven ismer, bizony nem könnyíti meg az életünk holmi könnyen alkalmazható tanulságokkal, melyekkel rendet tehetnénk magunkban, mondván: élünk, lelkiismeretünk szerint...

Hogyan éri el Ruszt, hogy megérkezjünk a megfeszített Shakespeare-t, a hold állása szerint működő, kiszámíthatatlan világot — és mégis megismerjük magunkat benne?

Arcról arcra nézünk, a tragédia szereplőire — miként ők a színpadon, mívesen koreografált mozgások közben egymásra —, és rendre magunkra ismerünk. Mert mindenfélét vagyunk. Lear-félék, olyanok, mint Avar István vétkes király. Vétke? Csálta magát. A látszatot tudta valóságnak. A amikor creje és hatalma teljében-tudatában mesésen jóságos cselekedetre határozza el magát — elmozdul a szeme elől a lepel, s mögötte ott az igazság. Egy artiztikusan, különleges szérpérezéssel megkomponált, állóképserűen

kimerevített jelenetben még egy pillanatra együtt látjuk a hamis világ összes szereplőjét — aztán elindul a lavina. Zúg, morajlik, egyre gyorsul, fékezhetetlenül. A teljhatalmú, magabiztos, vérmes király először dühös, mert összezavarták a világról alkotott képét. Avar-Lear az előadás során pontosan meghatározott fokozatokban jut el ettől a fájdalmas zavarodottságtól, az apai göggyében megsértett ember hirtelen dühétől, az egyre félelmetesebb csalódásokon át az örületig, majd a végképp kiszolgáltatottságig, a teljes letaglózottságig, a tökéletes kiüresedettséggé — a pusztulásba.

Vagyunk aztán Goneril-, meg Regan-félék, hatalomra, élvezkedésre vágyó gáttalanok. Kent-félék, igaztalanul száműzött becsületesei. Gloster-félék, „jóemberek”, akik összezagyalják a szándékot meg a cselekedetet; Edmund-félék (és Jágó- és III. Richárd-félék), akiknek lételeme a káosz, amiben igazra fordíthatók a hazugságok; Cordelia-féle szabadok, tiszták — és idegenek; Edgar-féle önvédelemből tettők, Bolond-féle igazlátók, akik abból élnek, hogy a világ örült és őket hiszi bolondnak...

Kapcsolatok

Ahogy ők — időről időre — találkoznak Ruszt színpadán, szembe fordulnak egymással, „bemérik”

egymást, ahogy látják, hallják, szagolják, tapintják, összes érzékeikkel fürkészik egymást — nos, alighanem ezzel éri el a rendező, hogy a megismerhetetlen Shakespeare-t az ő élet- és világfürkészésének összes szentenciájával és sejtelmességével a miénknek érzékeljük. A szereplőknek ez az időről időre egymás felé fordulása, szemtől szemben állása, metakommunikációs érintkezése valami magával ragadó személyességet és egyúttal ritmust ad az előadásnak. A hallatlan aprólékosan kidolgozott mozdulatok nemcsak a „szemet viszik”; követhetővé és átélhetővé teszik ott, abban a pillanatban, ami pusztán a textúra figyelve nehezen átélhető (bárha Mészöly Dező fordításában a szöveg igazán nem „nehéz”). Eleven, mi-féle embereket észlelünk a színpadon, és nem egy klasszikus műben ágáló teatristákat. Egyszerűsített távolságtartást eredményeznek a mimes koreográfiák; mégsem a velünk egyívásúak valós helyzetei azok ott a színpadon, hanem egy, a valótól elemelt világ, saját, konkvesszen érvényesülő törvényekkel.

Nehéz megfogalmazni azt a ritkán tapasztalható, valódi színházi hatást, amit — a többi között — e főntben vázolt „eszköztelenséggel”, szinte csak a színészek fizikumával, térbe helyezéssel és egymáshoz viszonyított elmozdításaikkal ér el Ruszt. A penge élén táncoltatja őket

— például az egyáltalán nem patetikus viharjelenet után, Cordelia és az álmából felébredő Lear találkozásakor. A megrendítő, szívbemarkoló, érzelmes jelenet (amelyben, mint — megint — az egész előadásban óriási szerepe van a zenének) egyetlen hajszál választja el a szírupos gicstől. Nagyon fontos, hogy a színészek nagyon pontosak legyenek! Szerencsére: azok. Így kapunk egy emlékeztetőnkben sokáig felidézhető, gyönyörű, artiztikus képet: lenyomatot egy olyan pillanatról, amiért az örült világba érdemes belszülni...

Áthallások

Több ilyen csúcspontja van az előadásnak, amelyek „viszik” az időnként bizony „leülő” részeket is. A szegedi Learre kíváncsiaknak azt javaslom, hogy a tizedik előadást, vagy az azután következőket nézzék meg; aligha lesz „leült” jelenet; a bemutatóig az idő nem volt elég a részletek teljes kidolgozására, de nem lehet nem észre venni már most a tudatos törekvést. Bizonyos, hogy a lényeg, a Lear „átvilágítása” megtörtént: megelőzte egy gondolati művelet: Ruszt minden jel szerint újra tisztázta magának színház és kor viszonyát; tavalyi, direkten politikizáló évadja után ez a Lear a klasszikus érték erejében hívó művészről beszédes.

Mohó akarás és bús lekönnyöklés

Periculum in mora: a késlekedés veszéllyel jár. Bevettük a római történet, Titusz Liviusz mondását, mert latinórán ez azt jelentette, akik elkéstek, menthetetlenül felelőre szóltattak. Hiába mentegetőztünk: késett a buszunk, hóakadály volt. Borbély tanár úr könyörtelenül vallatónak fogta a későn jövőket.

A késlekedés súlyosabb és leleplezőbb veszélyeiről felnőttként még több leckét kaptam, ma pedig a nemzet sorskérdésévé nőtt a dilemma: végérvényesen lekessük az európai járatokat, vagy fel tudunk kapaszkodni legalább az utolsó szerelvényre?

Amikor a nem működő telefonok miatt gutaütés kerülget, amikor semmihez nem találunk illeszkedő és működő alkatrészt, amikor úton-útfélen kulturálanságba ütközöm, mindig arra gondolok: miféle illúziók táplálják azt a hitet, hogy képesek vagyunk, leszünk felzárkózni? Rozsdás, behemót alkatrészekkel, begyöpösödött agycellákkal lehetséges kontaktust teremteni? Ugyanakkor azt is tudom, hogy minden embernek, nemzetnek kellene a nagyra törő célok, a felemelő programok, amelyek ma még irreális álmoknak tűnhetnek, de holnap már esélyes távlatként kalkulálhatók cselekedeteikbe.

Az egyik oldalon a felzárkózás makacs és mohó akarása, a másik oldalon a kudarcok, a lemaradások halmozódása, a pesszimizmus és a hitetlenség. Ezt az életérzést Ady Endre zseniálisan fogalmazta meg: „Pimasz szép arccal látszik, hogy akar. /De közben búsan lekönnyöklöl./ Nyög, sír az én fajtám, a magyar”.

Ez a kettős magatartás: a szép akarása, és a bús lekönnyöklés egyszerre van jelen. Az ellentét páregyeségéből és harcából született meg a felzárkózás

esélye, vagy a másik realitás: a „mi mindig mindenről lekészünk” tragédiája.

A bús lekönnyökléseket az a helyzettudat is táplálja, hogy mi Kelet és Nyugat szorításában élünk. Pedig ebből helyzeti előnyöket kovácsolhatnánk, mert nem akármilyen adottság az, hogy nekünk erre is, meg arra is nyílnak ajtóink és ablakaink. No persze, ez a gondolkodás- és cselekvésmód aktívabb jelenlétet, alkotóbb részvételt kíván, míg a másikhoz elégséges a lemondó legyintés, a szöveg régóta kész, a koreográfia kidolgozott.

A színtézéshez, Kelet és Nyugat értékeinek megőrzéséhez, adaptálásához, a nem nekünk való minták elutasításához több bátorság kellene, nagyobb önállóság, magabiztosabb öntudat, bizakodóbb önértékelés. A lekönnyökléshez, a nyögéshez, a síráshoz jóval kevesebb erény szükségeltetik.

Mentség persze mindenre van. Sok közül az egyik: nem voltunk, nem lehetünk soha a magunk urai. Most meg a szegénység miatt vagyunk kiszolgáltatottak. Meg talán azért, mert mohó mindent akarásunkban igazán nem tudjuk, mi a legfontosabb számunkra. En Jászi Oszkárt szoktam idézgetni magamnak, és ajánlom másoknak is. 1918-ban fogalmazta meg a Habsburg-birodalom romjain. Megállapítása a Sztálin-birodalom romhalmazáról szemlélve is használhatónak tűnik: „A népeknek nem uralom, gazdaság, dísz és hatalmi presztízis kell, mint ama feudális és plutokratikus osztályoknak, amelyek eddig őket környékezték, hanem minél bőségesebb termelés, minél fejlettebb munkamegosztás, minél intenzívebb csere, az anyagi és szellemi erőnek minél akadálytalanabb kifejlődése, minél több erkölcsi és politikai szabadság”.

ZÁGONI ERZSÉBET

SÜLYOK ERZSÉBET

Úgy gondolom, nagyon jóleső kínálások árán született ez a színészi teljesítmények tekintetében is egységes, erős vezetői kézzől valló előadás. A fiatal színészi gárda tehetség dolgában korántsem egységes ugyan, de nincsenek feltűnő ügyetlenségek, kirívóan elkalandozó alakítások. Talán Kalocsay Miklós Glosterje az egyetlen kivétel, ám nem elfogadhatatlan, hanem amolyan „vita tárgya lehet”-alakítás. Merthogy ő használja a legtöbb külsődleges eszközt, s ettől némelykor már-már karikatúrába fordul ábrázolása. Megint kitűnő karaktert hoz viszont Kovács Zolt, akinek minden szegedi színrelépése élményszámba megy. A belső erők kisugárzó ereje a légmegkapóbb Szervét Tibor Edmund-alakításában. Ugrásra kész testtartásában, megfeszült izmaiban, összeránduló öklében alig tartóztatható a gonosz indulat: kígyószerűen hajlékony mozdulataiban ott az örökös alkalmazkodóképesség, a cselszövő hajlam; személylenségében a richárdi bünyös okosság, dinamizmusában a jágói cselekvéskényszer. Sokszínű Edmund-figurája az istenáldotta színí tehetség és az okos tudatosság kétségbevonhatatlan jegyeit mutatja.

Avar István érett, pontos, élményszerű játékkal valódi tragikus hőst formáz Learból. Ivé van az alakításnak (lásd főntebb Lear útját) és — ami nagy szó — hitele. Dobos Katalin beszéd- és mozgáskultúrájával, Bede-Fazekas Annamária a gáttalan szenvedély pontos ábrázolásával tűnt ki. A fiatal Koltí Helga egyelőre előnyös fizikai adottságait használta, kulturáltan. Barta Mária eloszlatta a meglepetteket aggályait: talán szereposztási tévedés rá osztani a Bolondot? Színészi rutin is segítette neki: különös, ám koherens alakítás volt az övé. Korrekt teljesítményeket sorolva ide kellene még írni az összes többi szereplő nevét, meg még egyszer azt: tervezett ritmusa szerinti, pontos előadás várható valószínűleg az idő haladtával, amikorra mindenki „elkészül” a maga posztján a feladattal.

Csányi Árpád (díszlet) a szürkében hagyott, a ruszt-dobogó-emelvény-rendszer funkcionális mozgását lehetővé tevő, szinte tárgyak nélküli puritán színpaddal a megfoghatatlanságot állította elének, amit Shakespeare-ből Ruszt József most kiemelt. Az időtől-kortól nem meghatározott ruháknak (Jánoskúti Márta) ugyanez volt a funkciójuk.

És a végromlásos fináléban végigtekintett a küzdőterén Edgar (Bagó Bertalan), majd lassú, fáradt léptekkel elindult az üresen tátongó trónszék felé. Elérte, leült, lenézett a halottakra.

A legvacogtatóbb viharos éjszakák után is — a világ megy tovább... S már tragédiák sincsenek benne, mert kihalt a morál.